

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Барабаш Ю. Просторинь Шевченкового слова. – Київ: Темпора, 2011

“Просторинь Шевченкового слова” – книга, вочевидь, підсумкова у науковій творчості Юрія Барабаша-шевченкознавця. По суті, вона є заключною частиною дослідницької “трилогії” ученого, початок якій поклала монографія “Коли забуду тебе, Єрусалиме... /Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії” (2001 р.; 2004 року цю працю пошановано Національною премією України імені Т. Шевченка). Другою частиною треба вважати дослідження “Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма” (2004 р.). Наукові ідеї, апробовані в ньому, тепер знайшли своє продовження і розвиток у нових студіях про просторинь Шевченкового слова. Міркування про історіософію, націософію та релігійно-етичні засади Тараса Шевченка суттєво доповнено студіями про мотиви любові, слова, самотності, помсти, смерті у творчості поета.

Ю. Барабаш поставив за мету “ввести в рамці шевченкознавчого дискурсу методологію структурно-семантичного аналізу” – і це завдання послідовно реалізовано в дослідженні. Центральним у ньому є концепт “поетичного тексту”. Вельми педантичний у питаннях методології, автор уже на початку розставляє крапки над “і”, з’ясовуючи сутність дефініцій. Текст він трактує як “внутрішню цілісну послідовність висловлювань, які мають знакову природу, містять у собі певну інформацію й об’єднані спільним семантичним полем”. При цьому між текстом і твором не виставляється якийсь кордон: ідеться про “діалектичну двоєдність “текст-твір””.

На діяхронічному рівні аналізу Шевченкових текстів Ю. Барабаша цікавить передусім динаміка наскрізних мотивів, їх трансформація і зв’язок із позатекстовими структурами та реальним контекстом. На синхронічному ж найбільше уваги приділено бінарним опозиціям. Такий підхід дає змогу охопити справді-таки широку просторинь Шевченкової творчості, не обмежуючись локальним простором якогось твору чи періоду. Ю. Барабаш оперує матеріалом усєї творчості Шевченка, поета і прозаїка; надзвичайно уважний він і до чинників, що стосуються “позатекстових структур” та “реального контексту”.

Один із центральних аспектів дослідження – поетична історіософія Тараса Шевченка. Ю. Барабаш розглядає її в динаміці, не пропускаючи повз увагу ні преісторіософського етапу (ранній період, коли українська історія під впливом романтично-фольклорних чинників уявлялася молодому Шевченкові “поемою вольного народу”); ні переходу до власне історіософії (поема “Гайдамаки” з її “дідовою правдою” і, водночас, із украй важливими для розуміння авторських інтенцій ліричними відступами); ні зламного періоду “Трьох літ”, коли багато що в українській минувшині поет побачив новими, вільними від замилювання, очима. Не обійдено й російськомовні повісті Шевченка, проте ставлення Ю. Барабаша до них вельми стримане, оскільки тут історіософія поступається місцем етосу, “історії душі”; традиція просвітительського виховного роману – домінує; авторський погляд на національну історію стає відсторонено-дистанційованим. Звідси й логічний висновок: “осердям історіософських інтенцій Шевченка... була не його проза, а його поезія”.

Ю. Барабаш постійно наголошує: шлях світоглядних та естетичних пошуків поета не був лінарним, навпаки – він був звивистим. Читаючи книгу “Просторинь Шевченкового слова”, варто постійно мати на увазі, що саме ота звивистість і є найзахопливішим дослідницьким сюжетом для автора. Він завжди ретельно диференціює вектор руху – і “зигзаги” (повторення пройденого, авторемінісценції, суперечності, сум’яття), а диференціюючи – показує одне й друге як єдиний, живий, діалектичний у своїй суті, палахкотливий процес творчості.

Прикладів такого підходу – безліч. Ось один із них: у поезії періоду “Трьох літ”, пише Ю. Барабаш, Шевченко не тільки “вив совою”; у ній помітні й “історичні ілюзії”, навіяні відгомном колишньої ідеалізації Гетьманщини... Ця Барабашева увага до складності, нелінарності творчої еволюції поета, її, сказати б, драматургії, варт спеціального акцентування, адже традиція спрощення складного в нашому літературознавстві, на жаль, не перевелася; часом вона банально підживлюється новою кон’юнктурщиною, нічим, зрештою, не ліпшою за стару, радянську. Тож ламаючи стереотипи, дослідникові доводиться з’ясовувати питання, які, здавалося б, уже давно мали бути з’ясовані. У Шевченковій історіософії він, природно, зауважує її націософську спрямованість, і в такого вченого, як Юрій Барабаш, це, їй-богу, не виглядає як данина літературознавчій моді часів незалежності.

Надто добре знає він ціну заідеологізованої радикальності. Надто добре вивірені його методологічні опції. Надто глибокою є його повага до істини.

Тому коли Ю. Барабаш стверджує, що базовими для історіософії Шевченка є такі аспекти й проблеми, як національна міфологія, національна держава, національна самокритика, – будьте певні, що це аж ніяк не “актуальна” філологічна риторика: він має достатньо підстав для такого висновку, в чому неважко пересвідчитися читачеві цієї книжки. Так само вільна від риторики й пафосу його думка про те, що історіософії Тараса Шевченка “суджена була роль того біблійного “зерна гірчичного”, що з нього зростає програма відродження нації”. Пафосу в Барабаша взагалі шукати не варто – здається, він навіть свідомо “безпафосний”. Йому важливий аналіз і висновки в їхній, як колись казали, наготі та істині, – й не більше. Проте й не менше.

Читач попередньої праці Юрія Барабаша (“Тарас Шевченко: імператив України”) вже знайомий із його міркуваннями про Шевченкові концепти “Україна” та “Петербург”, тому зауважу лише одне: слова літературознавця про те, що у творчості поета можна помітити “колообіг”, циркулювання певних мотивів, ідей, стосуються і його самого. Він також повертається до “старих” тем, аби доповнити чи уточнити самого себе. Пригадується, у своєму компаративістському дослідженні “Коли забуду тебе, Єрусалиме...” Ю. Барабаш уже торкався теми помсти у Гоголя й Шевченка, але ось цей мотив знову потрапив на екран його “мікроскопа” – і з’явилось чимало суттєвих доповнень до вже начебто з’ясованого. Мені навіть видалося, що дослідникові найбільше не дають спокою Шевченкові “Гайдамаки”. Він помічає в цій поемі про криваву помсту “відразливу тональність”, що часом дається взнаки, проте все ж стверджує, що “милування розбоєм” у Т. Шевченка немає; що в ліричній своїй частині ця епічна поема з її “дідовою правдою” перейнята “неприємтям жорстокості”, оскільки “релігійне почуття відкидає помсту як таку”.

Здавалося б, усе логічно й переконливо. Проте все ж погодитися з автором нелегко, адже ліричне у “Гайдамаках” раз у раз “перехлюпується” і в сферу епіки, тож спробуй відмежуй “дідову правду” від авторського голосу! Тому, певно, й шокувала Шевченкова поема П. Куліша (“резня мясників”, – написав він про “Гайдамаків”) та В. Короленка, який спочатку захопився поемою, але згодом відчув у собі “глухий протест” проти “картин бесчеловечной борьбы”. Чи й справді авторський голос у “Гайдамаках” нейтралізує хмільну “поезію” злопомсти і кривавої стихії, корегуючи її “релігійним почуттям”? Хіба лише частково. Звідси – певне сум’яття дослідника, який, зрештою, все одно доходить висновку про ““суперечливість етичної позиції поета”, “контroversійну логіку” його духовної еволюції”.

Що ж до вектора еволюції мотиву помсти в Тараса Шевченка, то про нього у дослідженні Ю. Барабаша сказано з вичерпною ясністю: це був “рух від виправдання помсти й насильства чи принаймні примирення з ними як нібито доконечними, вимушеними і законними засобами забезпечення справедливості – до осягнення їхньої антигуманності, до орієнтування на вселюдські моральні, правдиво гуманні вартості; від ідей революційної ворожнечі й руйнації, сліпого бунту – до концепції національного та слов’янського єднання, до міленарного ідеалу світової гармонії на ґрунті «правди і науки»; від соціального максималізму, станової, національної, конфесійної нетерпимості – до усвідомлення таких християнських моральних істин, як милосердя, прощення, братолюбство, до заперечення права людини (і людей) на помсту і безумовного визнання єдино законними і справедливими тільки Божі суд і відплату”.

Думка автора добре нюансована, проте я б виділив у ній те, що стосується християнських цінностей у поезії Т. Шевченка, наростання їх ваги і значення. Річ у тому, що в праці Юрія Барабаша це дуже важлива (хоч і не заявлена спеціально) тема – “Шевченко і релігія”, “Шевченко і Бог”. До неї він звертається постійно, про що б не писав, – про любов, слово, самотність чи смерть. До цього його, зрештою, спонукав сам Шевченко. Тож, маючи таку нагоду, хотів би особливо звернути увагу читачів книги “Просторінь Шевченкового слова” на цей аспект Барабашевого дослідження – він нібито супутній, проте насправді надзвичайно важливий.

Ю. Барабаш любить завершувати свої студії “відкритим фіналом”, мовби залишаючи на перспективу одну-дві проблеми, які в нього поки що пройшли другим планом. Цього разу – саме такий випадок. Його можна розглядати і як дослідницьку пропозицію іншим. Тим іншим, яким буде на що зіпертися, адже тема “Шевченко і Бог”, на мій суб’єктивний погляд, поки що “не далася” нашому літературознавству. На зміну “атеїстичній” ері прийшла пора нових спрощень, тепер уже з протилежним знаком. А ось підхід Юрія Барабаша якраз вільний від спрощень: він передбачає розмову про “трудний діалог мистця з Богом”.

І цей “трудний діалог” присутній у роздумах автора, у його інтерпретаціях поетичних текстів. Чи не найбільшого драматизму “діалог мистця з Богом” набував тоді, зауважує Ю. Барабаш, коли йшлося про “одну з найдавніших і найскладніших теологічних проблем у християнстві – проблему теодицеї, “виправдання Бога”, примирення ідеї Його благоді з наявністю зла на землі”. Як тонко і, знову-таки, нюансовано коментує складне питання Юрій Барабаш у завершальній частині розділу “...Людей і Господа любить! (любов)”: “Шевченко як правдивий і щирий християнин протягом усього життя піддавався тяжкому духовному випробуванню, був розп’ятий між вірою і сумнівом; доки він бачить навкруги триумф олжі й насильства, доки течуть «криваві сльози» та «криваві ріки», йому

несила втриматися від болісних ламентаций і зухвалих запитань, звернених до Бога. Час від часу відбувається емоційний вибух, настає миттєвий розрив між Любов'ю та Вірою, і тоді здається, що перша переважає другу:

... Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю.
(«Сон. – Гори мої високі...»)

Подібне зазвичай прийнято тлумачити як вияв Шевченкового «богоборства»; насправді страшна мить сумніву минає («... Я Богу помолюсь...»), залишається трудний діалог мистця з Богом, жага пізнання і розуміння Його мудрості, пошук духовного оперття для ствердження єдності «всесотворящої» Божої Любові й Віри».

Це – стиль Юрія Барабаша: Шевченко-поет постає в його інтерпертаціях із константами й сум'яттями, часом – ілюзіями; з емоційними вибухами і контрверсіями, суперечностями, із «зигзагами», що начебто вели вбік від «вектора», а зрештою – з тією невтоленною «жагою пізнання і розуміння», яка загалом притаманна живій, такій, що (за Пушкіним) думає і страждає, – геніальній! – людині.

До речі, про Пушкіна. У розділі «“Шевченківський текст” Івана Дзюби на тлі сьогоденної духовно-культурної ситуації в Україні» Ю. Барабаш резонно поставив запитання про брак глибоких наукових досліджень проблеми «Т. Шевченко і російська література»: мовляв, тут є що передумувати й додумувати, особливо на «пушкінському» напрямку. Зрештою, це ще одна дослідницька пропозиція від Юрія Барабаша: кожному, хто відгукнеться на неї, переконаний, відкриється чимало несподіванок, особливо ж коли йтиметься про поеми «Сон» та «Кавказ» (ось і Ю. Барабаш помітив у «Сні» «сливе неприховану полеміку з Пушкіним як співцем імперського Петербурга», тільки це спостереження він не став розгортати).

Утім, не забігатиму вперед, – час покаже.

Присвятивши значну частину книжки тому, що він визначає як «просторінь екзистенції»; зосередившись на таких екзистенціалах (модусах існування), як любов, слово, самотність, помста, смерть, Юрій Барабаш багато чого спостеріг, як бачимо, на глибинах. Бо що поверхня з її ідеологічними нашаруваннями? Обраний дослідником різноманітний, уміло застосований методологічний інструментарій дав йому змогу аналізувати поетичні тексти з різних боків, об'ємно, до того ж – у широкому історико-літературному й культурологічному контекстах (особливо уважний Ю. Барабаш до барокових і фольклорних традицій та їх відлуння у Шевченковій поезії). Його цікавили динаміка й діалектика художнього мислення поета, явлена в текстах, – і він послідовно реалізував свій дослідницький план. А план цей передбачав, крім усього, увагу до компаративних аспектів.

Типологічний аналіз – одна з улюблених дослідницьких стихій Юрія Барабаша. Він і в новій своїй праці раз у раз виходить на пошук схожого/несхожого. У розмові про мотив смерті, для прикладу, доречною виявилася паралель «Сковорода – Шевченко»: дослідник з'ясовує характер релігійності в обох митців і, зрештою, доходить висновку про «нове богомислення» у Т. Шевченка. А в «Прилозі» цей локальний сюжет він значно розширює, охоплюючи різні аспекти проблеми. Тут уже йдеться про, сказати б, «сковородинівський текст» Тараса Шевченка, про зближення і відмінності (особливо відмінності, контрверсії!) на мовному, релігійному, історіософському, соціальному рівнях.

Своєрідним підсумком Барабаша-шевченкознавця і Барабаша-гоголезнавця є компаративістська студія «Шевченко і Гоголь», у якій автор (не цураючись, між іншим, і біографічних аспектів) зупиняється на питанні про «діалог» Шевченка з Гоголем у його поетичному посланні «Гоголю» та в передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 року. Петербург, мова, національне «Я», християнізм – ось лише кілька підтем великої теми, якій дослідник і раніше приділяв чимало уваги. Причому, як і завжди в Ю. Барабаша, тут знову присутня просторінь, він аж ніяк не забуває про діахронію, динаміку творчості, змінюваність одного й того самого мотиву в художньому мисленні геніїв. Мабуть, саме через те його дослідження читаються як наукова проза, в якій основний сюжет складають пригоди художньої думки Тараса Шевченка (думки з усіма її емоційними «протуберанцями», зрозуміла річ).

Важливою рисою дослідницького стилю Юрія Барабаша є полемічність, зіткнення ідей і аргументів у його науковому діалозі з іншими літературознавцями. Тут також є свій «колообіг», є повернення до колись уже сказаного, проте актуалізованого новими контекстами. Маю на увазі, зокрема, давню дискусію Ю. Барабаша з Г. Грабовичем про міф та історію. Ю. Барабаш, на відміну від свого візаві, не відділяє одне від другого глухою стіною (читайте, зокрема, його інтерпретацію «Великого льоху»). Він не заперечує «мітологічного виміру» тексту того ж таки «Великого льоху», але й рішуче не погоджується, коли цей твір «вилучається з історії». Зрештою, він і в Шевченковій містиці вбачає «містику самої історії»! І, як на мене, Барабашеві аргументи таки переконливіші за аргументи Г. Грабовича з його штучним препаруванням Шевченкових текстів на користь міфу, начебто цілковито вивільненого від історизму.

Колись мені вже доводилося писати, що перевага Ю. Барабаша як дослідника полягає в тому, що загадки художніх феноменів він прагне розгадати, користуючись зв'язкою ключів, а не з допомогою єдиного, начебто універсального ключа. Книга "Просторінь Шевченкового слова" ще раз підтверджує те давнє спостереження: багатство методологічного інструментарію і його фахове застосування забезпечило їй ефект дослідницького симфонізму. Вживаю це слово без будь-якої патетики – просто воно добре передає сутність Барабашевої методи. Комплексний підхід до поетичних текстів дав йому змогу побачити художні явища з різних боків, частково представити як вияв цілості, а ціле – віддзеркаленим у безлічі окремо взятих граней. Багатозвуччя слова, драматургія художнього мислення Тараса Шевченка на всій дистанції його творчості, смислової поліфонія в її складності і, часом, суперечностях – усе це представлено через філігранний аналіз, що вивершується синтезом. І тоді, коли йдеться про Шевченкову історіософію; і тоді, коли досліджується "просторінь екзистенції"; і тоді, коли автор розкошує у стихії "повільного читання", інтерпретуючи такі твори, як "Чигрині, Чигрині...", "Великий льох", "Сон. – У всякого своя доля...", "Три літа" та "Юродивий". Його судження концептуально виважені, сповнені дослідницьких прозрінь, що, зрештою, суттєво поглиблюють наші уявлення про вічно загадкового Тараса Шевченка (розділ "Просторінь тексту й контексту").

Маємо, таким чином, Шевченкознавчу "симфонію" Юрія Барабаша – дослідження високого класу, що представляє, між іншим, те літературознавство "з людським обличчям", у якому наукова мова елегантно й легко доповнюється лексичним і стилістичним багатством мовного розмаїття. Це книжка, яка пропонує інтелектуально яскраве авторське наближення до Шевченка. А водночас вона здатна й інших запалити спокусою нових чаклувань над поетичними текстами українського генія.

Панченко Володимир

Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика. — Тернопіль: Джура, 2011

На сучасному етапі розбудови Української держави простежується підвищення інтересу науковців і громадськості до історичної спадщини народу загалом та до її визначних представників зокрема. Це зацікавлення посилюється dokonечною потребою переосмислення багатьох подій, явищ, оцінок суспільства. При цьому пріоритетного значення набуває звернення до ролі особистісного аспекту в історії, оскільки саме людський вимір є тим критерієм, що визначає духовність, потребу історичної правди.

У цьому зв'язку великого значення набуває чергова монографія В. Деревінського, в якій досліджуються життя та діяльність яскравого представника суспільно-політичного руху в Україні кінця 60–90-х років ХХ ст. В. Чорновола, чия громадсько-політична робота була основою утвердження національної свідомості, свободи особистості та нації, боротьби за реалізацію національних прагнень українського народу.

Монографія В. Деревінського характеризується ґрунтовністю й об'єктивністю висвітлення життєвого шляху В. Чорновола. Її вже було презентовано у Львові в рамках Форуму видавців, у Миколаєві, Херсоні, у Тернополі, Черкасах та в Києві, де отримала схвальні відгуки науковців, письменників, друзів, родичів та соратників В. Чорновола, а також привернула увагу громадськості.

У ній розкрито важливі моменти життя політика, його роль і значення у політичних процесах України. Читачі мають змогу пізнати особистість В. Чорновола з часу вступу його на шлях політичної діяльності, написання перших творів, поява яких сколихнула світову громадськість, до трагічної загибелі (чи вбивства) видатного діяча. А ще у книзі розповідається про висвітлення діяльності В'ячеслава Чорновола в лондонському журналі української діаспори "Визвольний шлях" від появи на Заході перших відомостей про нього у 1990-х рр. На основі цього розділу можна простежити рівень обізнаності представників української діаспори з подіями, що відбувалися в Україні, зокрема із надходженням на Захід інформації про одного із провідних діячів тодішнього українського визвольного руху – В. Чорновола.

У книзі подано свідчення людей про В. Чорновола, які разом з ним проживали, працювали чи перебували в ув'язненні. Поряд з численним фактографічним матеріалом відомості очевидців створюють повномасштабний і цілісний образ героя монографії.

Книжка містить низку документальних матеріалів, частина з яких належить авторству В. Чорновола. Вони дають змогу ліпше зрозуміти зміст і характер українського національного руху та саму постать героя видання. Доповнюють текстову частину книги численні світлинки.

Можна погодитися з автором книги, що В. Чорноволу належить особливе місце в суспільно-політичних процесах кінця 60–90-х роках ХХ ст. Перебуваючи в епіцентрі ідейної боротьби, ядром і рушійною силою суспільно-політичного руху, видатний діяч втілював на практиці ідеї соборності й державності України, забезпечуючи єдність духовних та моральних засад, гармонійного і всебічного розвитку особистості, формуючи людей з державницьким мисленням.

Значення книжки полягає в тому, що з'ясування особливостей становлення і формування В. Чорновола як видатного українського політичного діяча, а також визначення його внеску у процес загальноукраїнського національно-визвольного руху значно збагатить історичну науку й історичну пам'ять сучасного суспільства конкретними історіографічними знаннями, фактами, дасть змогу концептуально осмислити розвиток вітчизняної історичної науки, сформуванню об'єктивного світобачення, виховати молоде покоління нашої держави на позитивних прикладах генерації громадсько-політичних та культурних діячів другої половини ХХ ст.

Микола Лазарович

Чіжмарова М. Українська мова для словаків. – Пряшів, 2011*

Рецензія присвячена підручнику з української мови для словаків-студентів вищих навчальних закладів, які вивчають українську мову як іноземну проф. М. Чіжмарової.

Розпочнемо рецензію словами, які щонайповніше, на нашу думку, характеризують новий підручник М. Чіжмарової, – актуальний, цікавий, ефективний. Підручник “Українська мова для словаків” вирізняється вдалим поєднанням наукового підходу до укладання навчальних матеріалів, реалізацією комунікативно-когнітивної концепції викладання мови, майстерності в доборі мовних і мовленнєвих засобів, організації змісту, видів, форм і прийомів роботи.

Пропонований підручник доволі об'ємний і містить 21 розділ, охоплюючи 282 сторінки. Розділи укладено відповідно до програми курсу “Лекторські вправи з української мови”. До вивчення запропоновані такі основні конверсаційні теми: привітання, знайомство, вигляд людини, кольори, родина, пори року, школа, фах, дім, спорт, українська кухня, літо, канікули, мистецтво і культура, традиції, природа, цікаві факти про Україну.

Кожен урок має чітку структуру: дібраний вірш відповідно до тематики, обсяг тематичної лексики, розмовна тема, тексти для читання і перекладу, теоретичний виклад граматичних, орфографічних та фонетичних основ української мови, практичні вправи, діалоги. Своєрідне художнє обрамлення створює наведення текстів українських народних пісень наприкінці кожного уроку.

Тексти для опрацювання у підручнику подаються із фрагментів літературних творів (Є. Гуцало, Б. Грінченко, Г. Квітка-Основ'яненко, О. Гончар, В. Сухомлинський, О. Довженко, Панас Мирний, М. Рильський та ін.) або періодики, уривків енциклопедичного характеру. У темі традиції України подаються відомості про відзначення таких свят, як Великдень, Різдво, Вербна неділя, Русалля.

Контроль розуміння матеріалу здійснюється за допомогою серії різноманітних завдань: переклад або переказ тексту, а також письмових – спрямованих на закріплення вивченого матеріалу. Такий комплексний методологічний підхід сприяє ефективності засвоєння студентами знань і навичок під час вивчення української мови.

Проте хотілося б вказати на доцільність подання у підручнику саме двомовного формулювання завдань та пояснення морфологічних, фонетичних, орфографічних аспектів української мови. Зазначимо, що варто залучити більше текстів з художньої літератури українських письменників Східної Словаччини.

Підручник М. Чіжмарової “Українська мова для словаків” за змістом та оформленням повністю відповідає сучасним вимогам до навчальних видань такого типу. Мовленнєвий матеріал підручника, апарат вправ дібраний та організований автором за основними методичними принципами: комунікативної спрямованості навчання, поступового ускладнення матеріалу, циклічної й концентричної структури посібника, функціонального й диференційованого підходу до вивчення мовних явищ, наочності та свідомості у процесі оволодіння українською як іноземною мовою. Автором враховані вікові та психологічні особливості студентської молоді, її інтереси, емоційні та інтелектуальні запити, що відобразилось у змісті діалогів, текстів для читання. Вважаємо, що підручник М. Чіжмарової є оригінальним, сучасним за змістом і формою, методично грамотним посібником для студентів вищих навчальних закладів, які вивчають українську мову як іноземну.

Надія Ганудельова

* Čižmarova M. Ukrajinský jazyk pre Slovákov. — Prešov, 2011. — 282 s.